

ФУНДАМЕНТАЛІСТСЬКІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОГО ПРОЕКТУ ТА МІСЦЕ В НЬОМУ УКРАЇНИ

У статті продемонстровано фундаменталістські аспекти сучасного російського політичного та геополітичного проекту. Доведено, що мілітарна ідеологія та міфологія міжцивілізаційного протистояння, які лежать в основі цього проекту, породжують інерцію експансіоністської стратегії та підвищують ризики масштабної війни РФ з Україною.

Ключові слова: фундаменталізм, консервативна революція, мілітарна ідеологія, експансіоністський проект, віртуальна Імперія.

Shevchenko O. The fundamentalist aspects of Russian project and the place of Ukraine in it. In the article the author has demonstrated the fundamentalist aspects of the modern Russian political and geopolitical project. It is proved that military ideology and the mythology of the battle between civilizations, which are located in the basic of this project, generate the inertia of expansionist strategy and increase the risks of the gigantic war between Russia and Ukraine.

Keywords: fundamentalism, conservative revolution, military ideology, expansionist project, virtual Empire.

Після початку військової агресії Росії в Україні фігуру Путіна порівнювали з Гітлером, Сталіним або Саддамом Хусейном. І ці порівняння правомірні. Однак питання, яке має не тільки практичний смисл, але й передусім політологічний, полягає в тому, в чому він та його режим відрізняється від згаданих персон. Інколи, пояснюючи витoki агресії та анексії Криму, вдаються до міркувань про те, що Путін є психічно хворою людиною і такими ж самими хворими людьми насичений російський політикум. І це також правда. Однак проблема полягає в тому, що з клінічного анамнезу однієї людини (чи групи людей) не впливає певний тип політичних практик та державне безумство (яке спирається на досить жорстку логіку) неможливо звести до побутової шизофренії.

(Наприклад, очевидні психопатологічні збочення, на які страждають диктатори різних часів, не пояснюють природу того устрою чи режиму, в межах якого ці диктатори функціонують. Так, керівник Північної Кореї Кім Чен Ін є об'єктивно психічно хворою людиною, однак корейський тоталітаризм та його логіка не впливають з його особистої жорстокості, підозрливості з жадобою помсти. Навпаки, саме цей режим надає таким людям додатковій важелі для впровадження своїх obsesій у життя, не більше).

Отже, для того, щоб збагнути цю логіку, нам необхідно виявити основні параметри незворотного *зеву* в російській суспільній свідомості і розглянути його в перспективі прогресуючої «фундаменталізації» російської свідомості. Інакше кажучи, наша теза полягає у тому, що діючий режим Росії є типовим *фундаменталістським проектом*. Ті, хто стверджують, що у Путіна буцімто немає ніякої ідеології, що російська політична система є лише різновидом клептократії на кшталт моделі Януковича (лише більшої за масштабами), мислять категоріями вчорашнього дня. Відсутність реагування на міжнародні економічні санкції говорить про те, що Путін та переважна більшість російських громадян готові піти на обмеження матеріального споживання і що заради більш високої мети «фінального Двобою» з силами Світового Зла ідея самоцінності, накопичення перестала бути домінуючою в російському суспільному просторі та у російських мас-медіа. В цьому відкиданні ліберальної цінності матеріального добробуту та демократії як політичного аналога цієї цінності і виявляє себе перша прикмета російського фундаменталістського проекту.

Коли ми вживаємо термін «фундаменталізм», то наражаємося на спокусу сприймати його ідеологічну націленість як рух до архаїки та спроби повернутися до домодерних соціальних практик. У цьому контексті показовим є термін М. Бердяєва «Нове Середньовіччя», ідеал якого він протиставляв сучасному стану антигуманного капіталістичного суспільства. Характерно, що й за умов сьогодення «фундаменталізм» сприймається як спроба «рефеодалізації» та повернення до Середніх віків. В реальності це ілюзія, оскільки «фундаменталізм» (як і інші різновиди тоталітарних ідеологій та практик) є породженням Модерну у вигляді реакції на европоцентризм та експансію Заходу. При цьому фундаменталізм

виступає певною *компенсаторною конструкцією*, в якій риси неповноцінності подаються як великі цивілізаційні переваги. Повністю згоден із С. Жижеком, який вважав, що «джихад» та «Макдональдс» – близнюки-брати, віддзеркалення одне одного. Філософ розкриває свою думку таким чином, що так званий «ісламський фундаменталізм» є не просто реакцією на «Макдональдс», але виступає безпосереднім його *породженням*, тобто його архаїка виявляється нічим іншим, як симулякром модерної та постмодерної реальності [1, с. 49].

Однак, незважаючи на симулятивний характер рис російського проекту (зокрема, рис «збирання Імперії»), прикмети Відродження домодерної архаїки в Росії не можуть не призводити до відтворення та копіювання «середньовічної ідеології» та «середньовічних практик» у політичній сфері. Прикметою цього відтворення рис «L'ancien Regime» виступає послідовне «антизахідництво», яке завжди було фішкою «російської ідеї» протягом майже двох століть, але яке не було основою державної ідеології РФ, яка хоча й не була послідовно ліберально-демократичною, проте й не виходила за рамки філософії та політичних практик Модерну. Ця ідея мала місце в середовищі російських інтелігентів різного масштабу (наприклад, у О. Солженіцина чи А. Шафаревича), і її відверто вульгарні, реваншистські версії проповідувалися серед маргіналів типу В. Жириновського або Е. Лімонова. Що ж стосується офіційного політичного дискурсу, то в цілому, повторюю, він спирався на загальноцивілізаційні норми та міжнародне право. Але порівняно недавно маргінальний дискурс перетворився на рупор офіційної кремлівської пропаганди та особистої позиції російського президента. Ця тенденція ґрунтовно проаналізована у статті Олександра Морозова «Консервативна революція. Смысл Кремля», 17.03.14. [5]. Я не буду переказувати її основні тези, відзначу тільки, що проект «консервативної революції» є європейською версією фундаменталізму.

І, як будь-яка «консервативна революція», її сучасний російський варіант являє собою ідеалізоване Середньовіччя, причому ця характеристика виступає не просто метафорою, але й фіксує певні риси, які характерні для середньовічних практик, що імплантуються в соціальний устрій, ідеології та технології режиму. (Наприклад, нещодавно Симон Кордонський написав статтю, в

якій він точно визначив сталінську економіку і взагалі сталінську цивілізацію як «середньовічну». Вважаємо за необхідне зазначити, що згадані цивілізаційні підвалини сталінського «неосередньовіччя» ніколи не зникали в історії Росії, а зараз просто вибухнули пишним цвітом. Більш докладно його погляди викладені в кількох монографіях [3]). І, безсумнівно, як і в кожному фундаменталізмі, велику роль у його ідеологічному базисі відіграє релігія, у російському випадку – православ'я. Саме цей різновид християнства давав величезні можливості для консервації традиціоналізму та відтворення послідовної конфронтації з Заходом та Модерном.

Якщо згадати історію використання «православної ідеї» серед російських мислителів поза минулого сторіччя, то можна побачити, що її експансія була послідовною антитезою проекту «європеїзації», в рамках якої деякі базові риси православ'я (традиціоналізм, антиєкуменізм, цінність абсолютної Влади та Держави, антиперсоналізм, антираціоналізм та спирання на Авторитет) слугували інструментами обґрунтування унікальності Росії, її особливого шляху, специфічності російської цивілізації (для якої був вигаданий специфічний термін «євразійство») та російської ідентичності. Внаслідок цього у всіх без винятку творах представників російської «національної ідеї» дев'ятнадцятого сторіччя, Срібного віку, «євразійства», націонал-патріотів радянського періоду присутні ті самі схеми знецінення Заходу та Європи, відкидання їх базових принципів та цінностей (передусім, йдеться про демократію, права людини, громадянське суспільство, яке контролює державу, ринкову економіку, свободу індивідуума).

Антиєвропейська спрямованість та антизахідництво російського православ'я як інструменту російської цивілізаційної ідентичності з залізною необхідністю породжує тінь фундаменталізму, що як фатум нависає над російським простором. (Наприклад, ще Володимир Соловйов, хоча й розривав з православною ортодоксією, мріяв про ідеал теократії. Євразійці підтримували більшовизм, оскільки справедливо вбачали в ньому псевдорелігійну апологетику абсолютної влади). І якщо почитати твори сучасних російських гуманітаріїв, які використовують православ'я як спосіб виправдання путінського авторитаризму, то можна побачити ті самі фундаменталістські схеми. Постає враження, що час нібито

зупинився, а думка перетворюється на автомат, який видає штампи столітньої давнини.

Наприклад, візьмемо статтю філософа Олександра Казіна «Православний фундаменталізм та російське оновлення» [2], яка написана з апологетичних позицій як щодо російського православ'я, так і щодо російської влади, причому написана без жодної критичної рефлексії. Основний пафос такої статті – як і всіх публікацій такого роду – полягає у послідовній антиєвропейській спрямованості з використанням цивілізаційної риторики. Так, згаданий Казін прямо заявляє, що для Росії материнською цивілізацією є Візантія, яка спирається на православний ідеал та ідею абсолютної влади, освячені самим Всевишнім. Далі «теоретичні» побудови безпосередньо переходять в апологетику Путіна (який вибудував «вертикаль влади» та який порівнюється зі Сталіним). Ця апологетика підсумовується у наступному пасажі: «Руський народ не любить формальної юриспруденції і не схиляється перед правами людини, він визнає обраного, за яким відчуває Божу руку» (підкреслено автором) [2, с. 27].

Коли читач ознайомлюється з цими конструкціями, у нього може виникнути відчуття того, що перед ним – інтелектуальний ширпотреб і що автор – просто недолугий пропагандист. Проте це досить поверхове враження, оскільки логіка вищезгаданого зсуву призводить до того, що до подібних конструкцій вдаються дуже відомі дослідники і у російському публічному просторі як у кривому дзеркалі викривлюється та анігілює думка. Щоб пересвідчитися в цьому, достатньо ознайомитися з публікацією В. Малявіна (блискучого дослідника Далекого Сходу, чиею монографією про Чжуан-Цзи я зачитувався в далекі 80-ті роки) «Для чого Євразія?» [4]. Якщо з цієї статті викреслити ерудицію, здатність до побудови вкрай рафінованих конструкцій та залишити «сухий концептуальний залишок», виявиться, що в ній повторюються старі євразійські мантри про особливий російський цивілізаційний шлях, про неможливість копіювання європейських стандартів, про «Імперію» як базову модель російської державності. (Справедливості ради потрібно зазначити, що замість суто «православного фундаменталізму» у Малявіна залишається просто «фундаменталізм» з без-

змістовною приставкою «євразійський», але набір антиєвропейських кліше повністю зберігається).

Паралельно мудруванню філософів, які виправдовують православний фундаменталізм на рівні ідеології, за останній період у сучасній Росії набуває сили відверте падіння у варварство, що ілюструє *фундаменталістські технології* на рівні повсякденних практик. За прикладами далеко ходити не треба. Достатньо згадати скандальний процес над Pussy Riot, протидія концерту Мадонни (яка публічно захищала дівчат із згаданої групи) зі звинуваченням у релігійному кощунстві з боку православних фундаменталістських організацій (Союз православних хоругвеносців, Союз православних братств, Корпорація православної дії тощо). Показово видавалася і підтримка патріархом Кирилом ініціативи «Єдиної Росії» щодо заборони ювенальної юстиції та сексуальної освіти в школі, які Росія була зобов'язана ввести внаслідок ратифікації нею Європейської соціальної хартії. (Треба зазначити, що контроль над інтимною сферою людського життя, виправданий «високою мораллю», є також типовим для всіх різновидів фундаменталізму. Між іншим, відповідальність за моральні проступки є також типовою для ідеологій фундаменталістського типу та авторитаристських режимів, які на них спираються. Згадаймо страту Гарсія Лорки франкістським режимом, причиною якої були не опозиційні погляди поета, а його гомосексуальна орієнтація. Агресія до останньої також є фішкою фундаменталізмів. У його російському різновиді ця агресія є шаленою за визначенням. Так, нещодавно ігумен Філіп Рябих охарактеризував легалізацію гомосексуальних шлюбів «цивілізаційним переворотом»).

Нарешті, був висунутий законопроект під назвою «Образ релігійних переконань та почуттів громадян і паплюження релігійних місць», який передбачає обмеження волі за ці злочини (а також за образу священнослужителів) на 5 років.

Повертаючись до ролі російського православ'я у формуванні фундаменталістського проекту та легітимізації середньовічного варварства, необхідно згадати ідеологію цивілізаційного протистояння з Заходом, яке в цьому контексті перетворюється на різновид релігійної війни. Релігійні конотації військового та інформаційного протистояння з Україною як території більш глобального

двобою російської та західної цивілізації добре прослідковується на прикладі ідеологічного використання слова «уніати» як релігійного аналога «бандеровців» як основних ворогів православ'я та «русского мира». В цьому виявляється російський месіанізм, і сам Путін підключається до нього у своєму баченні відновлення Імперії. Фундаменталістський характер цього проекту полягає у тому, що він позбавлений будь-яких раціональних складових. Його неможливо усвідомити як раціональний «захист інтересів» і тому, за великим рахунком, він має не стільки геополітичний, скільки *містичний* характер.

Сама ідея Імперії як «Третього Риму» також прийшла з середньовічної архаїки. Вона схожа з ідеєю «Небесного Міста» Августина, який мандрує історичними епохами, що дає змогу кремлівським ідеологам бачити її риси в Російській імперії, в СРСР та в новій «віртуальній Імперії» майбутнього. І в контексті цих візіонерських мрій Київ також виступає не стільки як столиця незалежної сусідньої країни, скільки як інкарнація Риму чи Іерусаліма, деякого Булгаківського «Вічного Міста» або, сучасною пропагандистською мовою, як «мать городов русских», без повернення якої створення Імперії неможливе. І тому вторгнення росіян потрібно розцінювати не як військову операцію, а як хрестовий похід проти «невірних» (що наводить на сумну думку про те, що метою Путіна є саме Київ – як знаковий та символічний Центр його конструкції).

Наступною характеристикою фундаменталістського проекту є мілітарна ідеологія як логічне продовження есхатологічної міфології «останнього двобою». Засилля ідеології цього типу в російській суспільній свідомості, його прогресуюча радикалізація говорять про те, що фундаменталістський зсув відбувся по лінії і за даною характерологічною ознакою. Наприклад, депутат російської Держдуми Слуцький говорить про анексію Криму як частину міжцивілізаційної битви між Росією та Заходом. Інша знакова та одіозна фігура російської націонал-ідеології, Олександр Дугін, коментує вторгнення російських військ в Україну як початок завоювання Росією не тільки простору колишнього СРСР, а і всієї Європи та встановлення нової Імперії візантійського зразка. (За його словами, про неї мріяв ще Ф. Тютчев).

Усі згадані вияви мілітарного радикалізму свідчать про перегляд взаємовідносин між війною та політикою. Якщо в класичному варіанті «війна є продовженням політики іншими засобами» (Клаузевіц), то в державах з домінуючою експансіоністською стратегією політик перетворюється в інструмент обслуговування війни, в службове тло для перманентної військової експансії. За цих умов війна більше на потребує раціонально сформульованої мети, вона перетворюється в самоціль. (У 1993 році вже згаданий Е. Лімонов написав статтю під назвою «війна освіжає кров нації», а О. Дугін посилається на афоризм Ф. Ніцше «Війна освячує будь-яку мету» для обґрунтування російської ідеології та зовнішньополітичної стратегії).

Важливим аспектом фундаменталістського проекту є його глибинні *психопатологічні риси*, без яких не може обійтися жодний його історичний різновид. Не вдаючись до подробиць та спеціалізованої літератури, можна висунути тезу про те, що наявність таких рис є безпосереднім наслідком ідеологічної параної та пропагандистського зомбування, без яких неможливе досягнення будь-якої політичної та суспільної одностайності. Отже, не боїмося повторитися, ще раз зазначимо, що Путін є психічно хворим не більшою мірою, ніж будь-який російський диктатор. (Як ми вже говорили, керівники типу Кім Чен Ін характеризуються більшим ступенем особистої психопатології, ніж російський президент). У нинішній ситуації він виступає скоріш як ретранслятор суспільного запиту та виконавцем проекту, який сам по собі, у своїх висхідних передмовах є наскрізь психопатологічним.

Він орієнтується на інстинкт натовпу, на його жадобу «прямої дії» внаслідок зараженості шовіністичним психозом. І домінування цієї масової психопатології призводить до того, що військові марші та переможні зведення з фронтів бойових дій є важливішими за матеріальний добробут. Некрофільські складові такого психозу породжують тотальний нігілізм, який передбачає не тільки можливість перетворення Росії на Північну Корею за рівнем життя та міжнародної ізоляції, але й навіть можливість ядерного Апокаліпсису.

Цей нігілістичний світогляд майже в дусі Адолфа Гітлера формулював 15 років тому все той же Олександр Дугін: «Суворий вибір мондіалістської епохи такий: або планетарний нігілізм, або

планетарна герілья, світовий рух Спротиву, на чолі якого повинна стати найсвятіша та наймогутніша з націй – великий руський народ і велика російська держава... Оскільки смисл Росії виявляється в тому, щоб крізь руський народ здійснилася остання думка Бога – думка про Кінець Світу... Ми завершуємо древній підкоп під прокляте древо Пізнання. Разом з ним упаде Всесвіт» [6, с.7]. І небезпека фундаменталістського повороту в сучасній Росії полягає в тому, що теоретичні декларації кабінетних маргіналів поступово перетворилися на керівництво для російської зовнішньополітичної стратегії.

Небезпека полягає у тому, що поєднання фундаменталістської ідеології та мілітарної домінанти (які в сумі дають цілісний «експансіоністський проект») у суспільній свідомості формує ситуацію *незворотності* за багатьма параметрами, які будуть мати наслідки у всесвітньому масштабі, оскільки світ у цілому, сама Росія, її відносини з Україною і зі всім цивілізованим світом взаємопов'язані. Ми маємо на увазі, що зазначений експансіоністський проект неможливо зупинити та повернути в річище міжнародного права, визнання державного суверенітету, поваги до територіальної цілісності тощо. Інакше кажучи, перейти до ліберально-демократичних норм та відмовитися від фундаменталістської ідеології. По-друге, після захоплення Криму неможливим, на нашу думку, є заспокоєння масової істерії та психозу всередині країни, які потребують подальшого розгортання експансії. По-третє, як ми вже зазначали, неможливо повернутися до нормальних відносин із Заходом, особливо після того, як всі провідні західні лідери Путіна порівняли з Гітлером. На Путіні як на адекватному політику раз і назавжди поставлений хрест. Також асболютно неможливе та неприйнятне повернення до добросусідських та партнерських відносин РФ з Україною.

Усі перелічені «точки неповернення» змусять Путіна авантюрно «грати на загострення» (що точно відзначено у згаданій статті О. Морозова). І, безсумнівно, першими ластівками цієї глобальної путінської гри, яка підриває правила світового порядку, буде подальша ескаляція російської агресії в Україні.

Аналізуючи різновид російського фундаменталістського проекту, необхідно зробити резюмуючі висновки стосовно його

історичних перспектив. По-перше, спадає на думку, що порівняно спокійний період розвитку цього типу режиму, який мав місце в основному в сфері ідеології, а не в конкретних політичних практиках, завершився. При цьому необхідно зазначити, що такий тип фундаменталістського суспільства може існувати достатньо довго і бути досить стабільним. Але за умов його перетворення на агресивний, експансіоністський фундаменалізм термін його історичного існування стрімко скорочується.

Історія демонструє багато прикладів швидкого руйнування режимів такого типу. А оскільки Путін, як ми показали, не залишив собі вибору, крім нарощування завойовницької стратегії та перманентної агресії (якої не може витримати російська економіка, яка є занадто слабкою), то можна передбачити швидкий крах його проекту. Крім суто економічної складової цього потенційного краху, існує й «метафізична» складова цієї авантюри – складова нігілізму та небуття, яка перетворює Росію на «чорну діру» в світовій цивілізації, яка поглинає все, що стає на її шляху. Але при цьому анігілює і сама. Суїцидальна програма самознищення, яку запустила ця країна, добре ілюструється словами героя російського фільму «Статский советник»: «Зло пожирає само себе». Єдина проблема полягає у тому, що на шляху свого знищення режим може принести катастрофічні деструктивні наслідки об'єктам своєї агресії, передусім, Україні.

1. Жижек С. Ирак: история про чайник / С. Жижек. – М. : Праксис, 2004. – 218 с.

2. Казин А. Православный фундаментализм и российское обновление / А. Казин // Развитие и экономика. 2012. – №3. – С. 24 – 37.

3. Кордонский С. Сословная структура постсоветской России / С. Кордонский. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение». – 2008. – 216 с.

4. Малявин В. Для чего Евразия? / В. Малявин // Развитие и экономика. – 2013. – № 2. – С. 15–27.

5. Морозов А. Консервативная революция. Смысл Кремля / А. Морозов // Интернет-ресурс [www. colta.ru](http://www.colta.ru), 17.03.14.

6. Янов А. Кровавая и ослепительная судьба / А. Янов // Известия. – 1998. – №3. – 3 февраля.